

Kırımlı Rif'at Efendi'nin *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* Adlı Mesnevilerinde Ölüm Yaklaşımı

Rif'at Efendi of Crimea's Approach of Death in the Masnavis Titled *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*

Adnan UZUN*

Öz

İnsanoğlu için hayat kadar gerçek olan ölüm mefhumu insanlık tarihi boyunca anlaşılması, çözülmesi gereken bir mesele olarak görülmüştür. Ölümün mahiyeti, ölümden sonra ne olacağı, ölen insanın durumu, hayatıyeti sağlayan can/ruh ve beden ilişkisi; insanoğlunun zihnini sürekli meşgul etmiştir. Tek tanrılı dinlerde, çeşitli inançlarda ve felsefî düşüncelerde ölüm kavramı farklı şekillerde açıklanmıştır. Genel olarak insanın ölümlerle birlikte farklı bir âleme gittiği, orada varlığını devam ettirdiği; öldükten sonra varlığını sürdürmekte olduğu dünyada tekrar dirileceği inanış ve anlayışlarıdır. Her durumda ölüm insan için korkutucu, üzücü ve ürküntü verici olmuştur. İnsan hayatının, duygu ve düşünce dünyasının bir yansıması, bir ifadesi olan edebiyat ürünleri de insanın en önemli meselesi olan ölüm mefhumu karşısında ilgisiz kalmamış, yoğun bir şekilde edebî eserlerde terennüm edilmiştir. Ölüm konusu didaktik eserlerde insanı uyarmak, dikkatini çekmek maksadıyla tüm gerçekliği ile ifade edilirken sanat yönü olan eserlerde sembollerle veya üstü kapalı ifadelerle daha çok sezdirilmeye çalışılmıştır. Divan şiirinin son dönem temsilcilerinden olan Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, divanında ölüm mefhumunu farklı nazım şekillerinde dile getirmekle birlikte yine divanında yer alan *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* adlarıyla mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı manzumelerinde de işlemiştir. Şair, rüya kurgusuyla ölüm anını tasvir etmektedir. *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* başlıklı mesnevîde de ölümlerle ilgili durumları anlamlandırarak yorumlamaya çalışmaktadır. Şairin asıl maksadı ölüm konusundaki duygu ve düşüncelerini dile getirmektir. Çalışmada ölüm kavramının çeşitli inanç sistemlerinde, İslam inancında nasıl anlaşıldığı ve adı geçen mesnevîlerde Rif'at Efendi'nin konuya nasıl baktığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, Mesnevi, Ölüm.

Abstract

The concept of death, which is as real as life for human beings, has been a subject that humanity has grappled with throughout history. Understanding and addressing death have been essential matter for humankind. Questions surrounding the nature of death, the afterlife, the state of the deceased, and the intricate relationship between the soul and the body that sustains life have consumed human thoughts. Monotheistic religions, with their diverse beliefs and philosophical perspectives, have presented various explanations for the concept of death. Broadly speaking, these beliefs and understandings suggest that humans transition to a different realm upon death, where they continue to exist, and that they will experience resurrection in the world after death. In all instances, death has evoked fear, sadness, and trepidation in human beings. Literature, which serves as a reflection and expression of human life, emotions, and thoughts, has not remained apathetic to the profound concept of death. It has delved deeply into this significant issue and found profound resonance within literary works. While didactic works explicitly address the subject of death to warn and capture people's attention, literary works often seek to evoke a sense of death through symbols or implicit expressions. Ebubekir Rif'at Efendi of Crimea, a representative of the later period of Divan poetry, not only explored the concept of death in various poetic forms within his divan, but also in his verses composed as masnavi poetry, specifically the works titled *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*. The poet portrays the moment of death through the realm of dream fiction. In the masnavi titled *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, he endeavors to interpret the aspects related to death. The poet's primary aim is to express his emotions and thoughts regarding death. In this study, it will be examined how the concept of death is understood in various belief systems and Islamic belief and how Rif'at Efendi looks at the subject in the aforementioned masnavis.

Keywords: *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, Ebubekir Rif'at Efendi of Crimea, Masnavi, Death.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
e-posta: auzun@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2822-9697

Gönderim Tarihi / Submitted: 24.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 02.09.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Uzun, Adnan (2023) "Kırımlı Rif'at Efendi'nin *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* Adlı Mesnevilerinde Ölüm Yaklaşımı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 310-327.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Ölüm, Türkçe sözlükte canlı olarak tanımlanan başta insan, hayvan veya bitki gibi varlıklarda hayatın sona ermesi, mevt, vefat, ahiret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memat şeklinde tanımlanır ve halk arasında da bu anlamlarıyla bilinir. Arapçada mevt, vefat, helâk kelimeleriyle karşılanan ölüm, hayatın karşıtı olarak düşünülür. Farklı dinî inançlarda, anlayışlarda ve felsefî düşüncelerde farklı ifade edilse de genel manada ruhun bedeni terk etmesiyle canlı varlığın maddi hayatîyetinin sona ermesi biçiminde anlaşılır. (Gürkan, 2007, 34/32)

Dünya hayatı, mutluluk-mutsuzluk, zevk-ü sefa-cefa, zenginlik-fakirlik, mevki ve makam-yokluk, şan ve şöret, bir kenara itilmişlik gibi daha fazla sayabileceğimiz zıtlıkları ve çelişkileri ile insanı kendine bağlayan bir olgudur. İnsanoğlu var olduğu sürece hep genç kalmanın ve ölümsüzlüğün arayışında olmuştur. Bu yönde iksirler yapmaya çalışmıştır. Kendini varlığına inandırdığı abıhayatın arayışında olmuştur. Yaşlanan ve ölüme iyice yaklaşmış olan insan dünya hayatından duygu bağlarını koparmasına rağmen, kendinden geçmiş vaziyette yaşasa da var olmayı ister, hayattan kopmak istemez. Bunun temelinde iyileşme ümidi olsa da ölüm korkusu yadsınamaz.

“Herkes ölümü tadacaktır...” (Âl-i İmrân Suresi 3/185) ifadesince her canlı gibi insan da ölümlüdür. Ancak insanoğlu ölümün ne zaman gerçekleşeceği bilgisine sahip değildir. Ölüm, hayatın gerçeği ve var olmanın gereğidir. Yani hayat sonludur ve muvakkaten vardır. Her canlı gibi dünya hayatına gözünü açan insan, zamanı bilinmese de bir gün mutlaka ölecektir. Bu hakikat çoğu zaman insanı üzer, ürpertir hatta korkutur. Cazibedar dünya hayatından ayrılmanın yanında ölüm sonrasında bilinmemesi bu üzüntüyü ve korkuyu artıran önemli bir sebeptir.

Ölümün bir yok olma mı yoksa bir başka hayata geçiş mi olduğu her zaman insanların, inanç ve düşünce sistemlerinin merak konusu olmuştur. Ekser dinî inanış ve anlayışta ölüm, yok oluş ya da bilinmezliğe yapılan bir geçiş değildir. Akıl ve tecrübeyle cevapları bulunamayan ölüm hadisesinin mahiyetini kavrama noktasında dinler insana yol göstermektedir. Dinî anlayışların telkin niteliğindeki öğretileri insanoğlunun ölüm karşısındaki korkusunu yenmesini sağlamaktadır. İnsanın bu dünyadaki yaşamı, öldükten sonraki hayatını olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyecektir (Arık, 2020, 31).

Dünya hayatına karşı duyulan sevgiye, genç kalma ve ölümsüzlüğü bulma arzusunun doğurduğu çabalamalara rağmen insanoğlu ölümü varlığın bir realitesi olarak kabul etmiş, ölümün de hayat kadar gerçek olduğuna inanmıştır. Ölümün hakikat olduğu yönündeki inanmışlık insanoğlunu farklı kültüre ve inanışa sahip toplumlarda değişik anlayışlar geliştirmeye itmiştir. Bu anlayışlar ölüm etrafında çeşitli tutumların oluşmasına ve değişik ritüellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ebubekir Rif'at Efendi'nin divanında yer alan söz konusu mesnevilerdeki ölüm yaklaşımı ile ilgili tespitlere geçmeden önce, kıyas imkânı vereceği düşüncesiyle çeşitli inanç sistemlerinde ve İslam inancında ölüm mefhumuna nasıl yaklaşıldığı üzerinde durmak yararlı olacaktır.

2. Farklı İnanışlarda Ölüm

Her inancın ölüm anlayışı kendi inanış mantığı ve bakış açısı içerisinde şekillenmiştir. Buna bağlı olarak da ölüm olayı etrafında kendine has tören ve uygulamalar görülür. Çalışmanın temel amacı bu olmadığından dünya üzerinde yaygın olan inançlardaki ölüm algısından kısaca bahsedilecektir.

Eski Mısır dinlerinde ölüm algısında geç gelen ölümün normal bir durum olarak karşılandığı, ölümün ardından hayatın devam ettiği, sonraki dönemlerde buna yeniden dirilme fikri eklendiği bilinmektedir. Bu

inanişların bir uzantısı olarak ölünün yerin altındaki ölümler diyarında rahat ve uzun yaşamasını temin maksadıyla veya sonraki biçimiyle yeniden doğma inancı gereğince cesetler mumyalanmaktaydı (Gürkan, 2007, 34/32).

Mısırlıların inanişi ölen kişinin mezarda yaşamaya devam ettiği yönündeydi. Mezarlara yiyecek, içecek koymaları, belirlenmiş zamanlarda kurban sunmaları bunu göstermektedir. Eski İmparatorluk zamanında görülen, ölüyü yağlama, mumyalama gibi uygulamalar ölüm sonrası hayat için yapılan hazırlıklardır. Ölü bedene saygı gösterilmesi, cesedi mumyalama âdeti ise ölümlerin mezarda yaşamaya devam ettiği inancına dönüktür. (Sarıçoğlu, 2002, 82).

Antik inançlardan olan Erken Grek geleneğinde ölüm sonrası yeniden dirilme inancı yerine, bedene hayatıyet veren ruhun, ölümlerin toplandığı yer olan Hades'e gidip orada var olmaya devam ettiği anlayışı hâkimdi. *Mistik kült ve felsefelerde (Orfizim, Gnostisizm, Hermetizm ve Neo-Platonizm) ölümün ardından insanları daha iyi bir hayatın beklediği inancı mevcuttur* (Gürkan, 2007, 34/33).

Köklü bir geçmişe sahip ve günümüzde de geniş bir insan kitlesi tarafından benimsenen Hint inanç geleneği çok farklı inanişları içinde barındırmaktadır. Bugün de yaşamaya devam eden *klasik Hindu inancında tenasüh (reenkarnasyon) inancının bir uzantısı olarak insanın "karma" diye adlandırılan sonsuz doğum ve ölüm çemberini kırıp mutlak saf ruh durumuna (nirvana) ulaşmaya kadar farklı bedenlerde veya biçimlerde tekrar doğması söz konusudur. Hindu geleneğinde ölünün yakılması da ruhun yeni bir bedende doğuşunu sağlamaya hizmet etmektedir.* Yaygın olarak Uzakdoğu toplumlarında karşılaşılan Budist inancında "Tenasüh" ve "Nirvana" kavramları belli farklarla devam etmektedir. Budist inancında hayat gibi ölüm de hem kaçınılmaz ve acı verici bir durum hem de yeni bir var oluşun başlangıcı diye görülür. Bu sistemde ölümden acı duymadan ve ölümü arzulamadan beklemek esastır. *İyi ile kötü güçler arasındaki kozmik mücadele fikrine dayanan kurtuluş merkezli Zerdüşt dininde öldükten sonra iyilerin Ahura Mazda ile Neşîde Evi'nde yaşayacağı, kötülerin ise Yalan Evi'nde yaşamaya mahkûm olacağı inancı benimsenmiştir* (Gürkan, 2007, 34/33).

Bâbil ve eski İsrail inançlarının ağırlık taşıdığı Mezopotamya bölgesi inanç geleneklerinde ölüm, yeni bir hayatın başlangıcı ya da insanın yeniden doğuşu şeklinde değil, hayatın tamamen sona erdiği ve geri dönüşün mümkün olmadığı bir gerçek olarak görülmüştür. Dolayısıyla ölüm insan için trajik, acı veren, korkulması gereken bir durum olarak anlaşılmıştır. Eski İsrail inancında tam olarak ruh-beden ayırımı yoktur. Hayatın yani canlılığın daha çok dünya hayatı ile sınırlı olduğu anlayışı vardır. Esas olan iyi ve uzun bir hayat sürdürdükten sonra atalar mezarlığına defnedilmektir. Uzun ve güzel bir hayat sürmek insan için bir ödül olarak düşünülürken erken gelen ölümün ise işlenen günahların cezası olduğu inanişi hâkimdir (Gürkan, 2007, 34/33).

Yahudi inanişında ölüm, insan için kötü bir hâl olarak görülürdü. Genç yaşlardaki ölüm bir talihsizlik olarak karşılanırken, uzun ömür sahip olmak ise bir kutsanmak olarak yorumlanırdı. *Tevrat boyunca Tanrı'nın ceza ve mükâfatına yönelik ifadeler, tabiatüstü bir öte dünyada olmaktan ziyade tamamen bu dünyaya yönelik özellikler taşır: Felaketler ve hastalıklar ya da uzun ömür, mutlu bir hayat, vaat edilen topraklarda yaşam gibi* (Aydın, 2021, 131-136).

Dünyanın, maddi âlemin günahkâr olduğu; kurtuluşa yargılama, hesapların görülmesi yoluyla değil de dünyadan fizikî manada uzaklaşmakla mümkün olacağı anlayışını içinde barındıran *Hristiyan inancında ölüm, ilk insan çiftinin işlediği ve bu yolla bütün insanlığa sirayet eden aslî günahın bir sonucu ve insanın Tanrı'dan uzaklaşma ve O'na yabancılaşma süreci olarak görülmüştür. Yeni Ahid'de ölüm inananlar için*

uyku olarak tasvir edilmiş, İsa Mesih'e iman üzere ölenlerin yattıkları yerden bir gün kaldırılıp ona yükseltilecekleri belirtilmiştir (Gürkan, 2007, 34/33).

Eski Türklerde insanların başına gelen hastalık ve ölüm gibi olumsuz durumların kötü ruhların etkisiyle yaşanan durumlar olduğu inancı yaygındı. Altay Türkleri ise ölümü, yeraltı dünyasının hâkimi Erlik hanın yeryüzüne gönderdiği “Aldaçı”lar aracılığı ile ruhun yakalatması suretiyle insanların hayatîyetlerine son verdirilmesi şeklinde algılanırdı. Yakutlar da ölümü Altay Türkleri'ne benzer inanışla açıklarlar. Bir kuş olarak tasavvur edilen ruhun ölüm esnasında uçup gittiği düşünülürdü. Buna rağmen ölümlerin çevrelerinde meydana gelen her türlü olayı, durumu fark ettiklerine de inanılırdı (Sarıkcıoğlu, 2002, 57).

3. İslâm'da Ölüm Anlayışı

Kur'ân-ı Kerîm'de yaşatmanın karşıtı olarak **imâte** (canlının hayatına son verme) ve **teveffi** (ruhunu kabzetme) kavramları geçmektedir. Ölüm hadis kaynaklarında da aynı kavramlarla ifade edilmekte, ayrıca kabz kökü (canlının ruhunu alma) kullanılmaktadır.

Ölüm mukadder ise de insanın dünyaya gelmesinin amacı ölmek değil yaşamaktır. Allah, ruhundan üfleyip halk ettiği ve şuurla bezediği Âdem'in nesline aslında ebedî hayat vermiştir. Ancak hayat iki devreye ayrılmış olup ilk devre bir tür eğitim ve sınav, ikincisi ilk devrede elde edilen sonuçların şekillendireceği ebediyet sürecidir. Ölüm hayatın bu iki dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedileştiren bir araçtır (Topaloğlu, 2007, 34).

İslam inanışının kaynağı olan ayetlerden ölümle ilgili olanlara bakıldığında konu daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, “Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de, Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.” (Âl-i İmrân 3/158) ayetinde her insanın öleceği ve sonrasında Allah'ın huzurunda toplanacağı açıklanmıştır.

“Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.” (el-Bakara 2/4). Ayetten anlaşılacağı gibi, ahiret gününe yani öldükten sonra dirilme ve yargılanma olacağına inanmak dinin esaslarından görülmektedir.

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” (En'âm 6/32) ayetinde ise dünya hayatı ile ahiret âlemi karşılaştırılır. Ahiret hayatının daha hayırlı olduğu, dünya hayatına göre ahiret hayatının tercih edilmesi tavsiye edilir.

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz.” (2/Bakara 28) ayetinde öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmayanlar için ikna etmeye dönük örneklendirme yapılmıştır. İslam inancına göre, Allah tüm evreni yoktan var etmiştir. İnsana da cansız bir varlık iken hayat vermiştir. İnsan ölümlüdür, günü geldiğinde dünya hayatındaki varlığı son bulacak ve yine günü geldiğinde yeni bir hayata uyanacaktır. Yine aşağıdaki ayetlerde yukarıdaki ifadeler teyit edilirken dünya hayatını ahiret hayatının takip edeceği ve yeni hayatta yapılacak bir yargılama sonucunda mükâfatlandırma ya da cezalandırmanın gerçekleşeceği ve ödülün karşılığı ebedî kalınacak olan Cennet, cezalandırmanın karşılığı Cehennem olarak belirtilmektedir.

“Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret mükâfatını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.” (Âl-i İmrân 3/145).

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân 3/185).

Bu yüzden bu hakikate inanan insan şöyle dua eder; “Onlardan, ‘Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru’ diyenler de vardır.” (Bakara 2/201).

İslam anlayışının temellerini oluşturan Kur’ân-ı Kerîm’den sonraki kaynak Hz. Muhammed’in uygulamaları ve sözleridir. Hadis olarak da adlandırılan bu uygulamalarda ve sözlerde ölüm gerçeğini ifade eden pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Örnek olması açısından bunlardan bazılarına göz atmakta yarar var.

İbni Ömer, Hz. Muhammed’in kendisinin omuzundan tutarak; “Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!” diye buyurduğunu haber verir (Buhârî, *Rikak*, 3. Ayrıca bk. Tirmizî, *Zühd*, 25; İbni Mâce, *Zühd*, 3).

Hiz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretinden on yıl önce doğan ve çocuk sayılabilecek on yaşından itibaren Hiz. Muhammed’e hizmet etmiş, Peygamber terbiyesinden geçmiş ve ölümüne kadar onun yanından hiç ayrılmamış Enes, Peygamber’in yere birtakım çizgiler çizdiğini, sonra da çizgileri göstererek: “Bunlar insanın istek ve arzuları, şu da onun ecelidir. İnsan hayal içinde yaşayıp giderken bir de bakar ki en yakın ölüm çizgisi karşısına gelivermiş.” buyurduğunu rivayet eder (Buhârî, *Rikak*, 4).

Hiz. Muhammed’e ilk inananlardan olan ve ilk dönem müfessirlerinden, muhaddislerinden ve fakihlerinden kabul edilen İbni Mesut, Peygamber’in yere bir dörtgen çizdiğini, dörtgenin ortasına, onu bir kenarından keserek dışarı çıkan bir çizgi çektiğini anlatır. Sonra da ortadaki çizginin iki yanından ona doğru birtakım küçük çizgiler daha çizdiğini ve sonra çizgileri göstererek; “Şu insan, şu da onu kuşatan (veya kuşatmış olan) ecelidir. Dörtgeni keserek dışarı çıkan, insanın arzularıdır. Ortadaki çizgiye yönelik küçük çizgiler, dert ve ıstıraplardır. İnsan bu dertlerin birinden kurtulsa, öteki gelip çarpar. Şundan kurtulsa, beriki gelip yakalar.” buyurduğunu nakleder (Buhârî, *Rikak*, 4; bk. Tirmizî, *Kıyamet* 22; İbni Mâce, *Zühd*, 27).

Medineli Müslümanlardan olan ve yine ilk dönem müfessirlerinden, muhaddislerinden ve fakihlerinden Übey İbni Kâ'b, gecenin üçte biri geçtiğinde Resulullah’ın uyanıp kalktığını ve “İnsanlar! Allah’ı zikredin! Yeri yerinden oynatan birinci sûr üflenecek. Arkasından ikincisi gelecek. Ölüm bütün şiddetiyle gelip çatacak. Ölüm bütün şiddetiyle gelip çatacak.” diye buyurduğunu aktarır (Tirmizî, *Kıyamet*, 23).

Uzun süre Hiz. Muhammed’in yanında bulunan, eğitiminden geçen ve çok sayıda hadis rivayet etmesiyle tanınan Ebû Hüreyre, Resûlullah’ın; “İnsanlar kıyamet günü üç grup hâlinde; kimi yaya olarak, kimi binitli olarak, kimi de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanır.” diye buyurduğunu rivayet eder (Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur’ân*, 17).

Ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre İslam inancında tüm canlılar için olduğu gibi ölüm insan için de gerçekleşme zamanı meçhul olan bir realitedir. İnsanın unutmaması gereken bir gerçek de ölümden sonra yeni bir hayatın ve yargılanmanın beklediğidir. Dolayısıyla insanoğlu bu anlayış doğrultusunda dünya hayatını düzenlemeli, gelecek olan yeni hayata kendini hazırlamalı. Dünya hayatından alınacak hazzı da bu gerçek belirleyecektir. Ya dünya hayatından, dünya hayatının zevklerinden güzelliklerinden kopup yok olup gideceği korkusuyla ya da dünya hayatından sonra kendisini daha güzel, ebedi bir hayatın beklediği ümidiyle yaşayacaktır.

4. Türk Edebiyatında Ölüm

Bu başlıkta altında anlatılacaklar başlı başına çalışma konusu olmakla beraber, çalışmamızın çerçevesini Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi'nin iki mesnevisindeki ölüm yaklaşımı oluşturduğundan; edebiyatımızdaki ölüm düşüncesinin ele alınışı hakkında fikir verecek kadar örneklere yer verilmekle iktifa edilecektir.

Edebi eserler insan hayatını, insanın düşüncelerini, duygularını aksettiren ürünlerdir. Haliyle hayat kadar gerçek olan ve insanoğlunun düşünce dünyasını her zaman meşgul etmiş olan ölüm gerçeği edebi eserlerde çeşitli anlayışlarla terennüm edilmiştir.

Ölüm, insan için hayat kadar gerçek olan ve insanı bekleyen bir akıbetir. Vahye dayanan inanışları dışarda tutarak bakıldığında dünya hayatındaki karmaşık ve değişken durumun insanoğlunun ölüme karşı farklı tavır almasına ve değişik anlayışlar geliştirmesine sebep olduğu görülür. Zorluklar, sıkıntılar onulmaz hastalıklar içerisinde yaşayan biri ölümü kurtuluş olarak karşılarken, refah içinde zevküsefa süren biri için ölüm korkunç bir sondur.

Ölüm düşüncesi karşısında takınılan tavır kişinin ölüm sonrası hayata inanması veya inanmaması durumuna göre de değişmektedir. Ölüm sonrası hayata inanmayan için ölüm yok olmaktan başka şey ifade etmez, dolayısıyla insana acı ve korku veren bir durumdur. Öldükten sonra yeni bir hayata ulaşacağına inanan ise sevdiklerinden ve dünya hayatında ona sevimli gelen her şeyden ayrılacağı için üzülmeyle beraber yeni bir hayata başlama, yeni hayatta sevdikleriyle tekrar beraber olma düşüncesiyle teselli bulur. Ölümü arzu etmemekle beraber teslimiyetle karşılar. Dünya hayatında tanrıya isyan içinde olan, insanlar arasında işlediği kötülükler ile zarar veren kişi öte âlemde verilemeyecek hesabı olduğundan ölümü korku ve dehşetle bekler. Tanrıya karşı itaatkâr olan, toplum içinde iyi bir hayat süren, insanlara faydası olan ise kötü bir cezaya muhatap olmayacağı tesellisi içerisinde yeni bir hayata geçit gördüğü ölümü, korkmadan bekler.

Türk edebiyatında ölüm kavramına bakış İslâm dininin ortaya koyduğu anlayıştan ilham alınarak geliştirilen ölüm algısı çevresinde işlenmiştir. Klasik edebiyatta ölüm hadisesi üzerine yaşanan hisler ve düşünceler mersiye, terki-i bend ve terci-i bend gibi türlerde dile getirilirken ayrıca gazelerde ve kişilerin ölüm tarihlerine ebced hesabıyla işaret için yazılan tarih metinlerinde yer verilmiştir. Tanzimat döneminde Akif Paşa tarafından yazılan *Adem Kasidesi* ve Bursalı Eşref Paşa tarafından Akif Paşa'nın kasidesine nazire olarak kaleme alınan *Kaside-i Adem* eserleri ölüm kavramına felsefi ve tasavvufi yaklaşımları ortaya koyan diğer örneklerdir. Çalışmada gazel nazım şekillerinden hareketle klasik şiirimizde ölüm algısına yaklaşım tespit edilerek Kırımlı Rif'at Efendi'nin manzumesiyle karşılaştırması yapılacaktır.

Yunus Emre, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz. derler." (2/Bakara, 156) ayeti gereğince dostuna, aslına yani Allah'a ulaşacağı heyecanı içindedir. Yunus Emre için ölüm, yegâne sevgiliye yani Allah'a ulaşmak için kanat açmaktır.

Gönlüm canum 'aklum biliüm senün ile karâr ider

Pervâz ururlar dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe (Tatçı, 2005, 3)

Aşağıdaki mısralarda Yunus Emre, kıyametin habercisi olan Sûr'a üflendiğinde her şeyin yok olacağını, tekrar üflenmesiyle dirilip mahşer yerinde toplanacağını ve orada hüküm verenin Allah olacağını haber verir.

İsrâfil sûrını ura cümle mahlûk turı gele

Dirilüben haşre vara anda kâzî Sübhân ola (Tatçı, 2005, 10)

Ölümlü olan tendir, vücuttur; can ölmez. Ölürsa beden ölür, can ölecek değildir. Bu yüzden ölüm endişesi taşımak yersizdir.

Ten fânidir cân ölmez çün gitdi geri gelmez

Ölür ise ten ölür canlar ölesi değil (Tatçı, 2005, 126)

Bâkî ebedi âleme göçmenin üzülecek bir durum olmadığını düşünür. Nice zengin ve ferman sahibi, muktedir padişahların dünyada kalmadığını, öldüğünü düşünerek teselli bulur.

Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl

Nice şehirler bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı (Küçük, 1994, 431)

Bâkî, öyle anlaşılıyor ki ömrünün son demlerine geldiğini hisseder. Bütün süsüne, çekiciliğine rağmen dünyadan el etek çekmek zamanı gelmiştir. Yokluk âlemine yolculuğa hazırdır.

Âlâyîş-i dünyâdan el çekmeğe niyyet var

Yakında adem dirler bir şehre azîmet var (Küçük, 1994, 207)

Taşlıcalı Yahya Bey'e göre, yıldızlar gibi gözü açıklar, irfan sahipleri, kalp gözü açık olanlar ölümü güzel bir uykuya benzetirler.

Encüm-i seyyâre-veş gözi açıklar bana

Ölmeğe Yahyâ gibi bir güzel uyhu didi (Bozyiğit, 2021, 696)

Yahya Bey yaşlanmıştır, boynunu topraktan yana salmıştır, ölümü beklemektedir. Fakat onun gönlü rahattır, ölümü büyük bir teslimiyetle beklemektedir, zira ölecek olan bedendir, ruh aslına, Allah'a dönecektir.

Rûhum aslına rücu ide gibi ey Yahyâ

Pîr olup gerdenümi cânib-i hâke saldum (Bozyiğit, 2021, 584)

Fuzûlî için ise ölüm, engin aşk denizindeki gemi gibi bitkin halde bulunan insan vücudundan kurtulmak isteyen ruhun selâmet bulacağı bir kıyıdır.

Çıkmak diler sefîne-i ten cünbişiyle cân

Deryâ-yı ışkdan ki ademdür kenâresi (Akyüz, 1990, 278)

On sekizinci yüzyılın Mevlevî şairlerinden Şeyh Gâlib ise ölümü başka bir âlem, başka bir ülke olarak tasavvur eder.

Bakdın cihân tedbirine lutf eyledin her birine

Sür düşmeni ta'mîrine boş kalmasın mülk-i 'adem (Okçu, ?, 32)

Eşref Paşa fena âlemini cevherine rastlanmayan parlak bir aynaya benzetir. Öyle bir ayna ki rüya (berzah) âleminden haber verir.

Gösterir 'âlem-i timsâli tamâm'ayniyle

Başkadır cevher-i mir'at-ı mücellâ-yı 'adem (Eşref Paşa, 1862, 28)

Dünya hayatının zevkusefası şaire zevk vermemiştir, aradığı neşeyi mutluluğu onda bulamamıştır. Ahiret âleminde Allah'ın tekrar yaratacağı, hiçlikten kurtaracağı, aradığı hazzı orada bulacağı ümidini taşımaktadır.

Virmedi zevk ana hâlet-i sahv ü mestî

Bâri Allâh vire neş'e-i uhrâ-yı 'adem (Eşref Paşa, 1862, 29)

Ölüm gerçeğini hissetmemek, bir gün hayatın biteceği düşüncesini unutmak mümkün değil, bazen şairler bu düşünceye kapıldıkları anlar olur ya da diğer insanlara ölüm hakikatini hatırlatma ihtiyacı duyarlar. İnsanoğlu ölüm gerçeğini her ne kadar kanıksamış olsa da bu fikir en azından ürperticidir, kimileri için korkunç bir felakettir. Haliyle şairler için ölüm karşısındaki hislerini ve düşüncelerini ifade etmek zordur. Zira insanı ürkütmeden, korkutmadan, dehşete düşürmeden onu bekleyen kaçınılmaz akıbeta zihnen hazırlamaktır. Bu yüzden Yahya Kemal'de ölüm, bilinmeze doğru giden bir gemi yolculuğu olarak tasavvur edilmiş. Her ne kadar gemi bilinmeze gitse de herkes gittiği yerden memnundur. Uzun zaman geçmesine rağmen gidenlerin dönmemesi bu memnuniyeti göstermektedir. Şaire göre ölüm sonrası gidilen yer memnun olunacak bir yerdir.

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

.....

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,

Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden. (Beyatlı 1985, 83-84)

Necip Fazıl Kısakürek ölümü *Kaldırımlar* şiirinde “esrarlı bir uyku” olarak niteler. Şiirin bütünü içinde düşünüldüğünde dünya sıkıntılı, buhranlı bir yer, hayat da öyle. Dünya hayatı sıkıntıları, buhranları ve keşmekeşiyle insanın taşıyamayacağı yük haline gelir artık. Huzur arayışı içinde geçen ömür insanı yorar. Esrarlı bir uyku olarak nitelenen ölüm, bir sığınak olur. Şair, ölümü uyku olarak niteler, çünkü uyku muvakkat bir zamanda gerçekleşir, sonra insan uyanır. Ölüm de öyle, geçici bir zaman içindir, sonrasında kişi tekrar uyanacaktır yani dirilecektir.

Uzanıverse gövdem, taşlara boydan boya;

Alsa buz gibi taşlar alnımdan bu ateşi.

Dalıp sokaklar kadar esrarlı bir uykuya,

Ölse, kaldırımların kara sevdalı eşi... (Kısakürek, ?, 156)

Aşağıdaki mısralarda şair, ölümün korkulacak bir olgu olmadığını düşünür. İlahî haberin bu yönde olduğunu ifade ederken, Peygamber'in bile öldüğü realitesiyle fikrini delile dayandırır.

Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber...

Hiç güzel olmasaydı ölür müydü Peygamber? (Kısakürek, ?, 51)

Şair, çile şiirinde de “Biricik meselem, Sonsuza varmak...” (Kısakürek, ?, 20) der. O, ölümün aslında sonsuz bir hayata geçit olduğunu düşünür, özlenen bir âlemdir sonsuzluk âlemi, ulaşmak için ölüm geçidinden geçmek gerekir.

İzaha çalıştığımız gibi çeşitli inanç ve düşünce sistemleri ölüm mefhumu çevresinde çeşitli anlayışlara yönelmiş ve bu doğrultuda tavır geliştirmiştir. İnsanoğlunun en önemli hakikat gördüğü ölüm kavramını, ölüm hakkındaki duygu ve düşüncelerini, korkularını, kaygılarını ya da teslimiyet yaklaşımlarını edebiyatçılar da eserlerinde yoğun olarak işlemişlerdir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kırmımlı Ebubekir Rif'at Efendi, insanoğlunun inanç, duygu ve düşünce dünyasını meşgul eden ölüm mefhumu hakkındaki anlayışını divanında yer alan yirmi sekiz beyit olarak

kaleme aldığı *Nazm-ı Rû'yâ* ve on beş beyitten oluşan *Ta'birân-ı Rû'yâ* başlıklarıyla verdiği mesnevilerinde ifade etmiştir.

5. *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'birân-ı Rû'yâ* Mesnevilerinde Ölüm

Ebubekir Rif'at Efendi, 1841 ila 1854 yılları arasında maliye nazırlığı yapmış olan Musa Safvetî Paşa'nın babasıdır (İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, ?, 33). Aslen Kırım'dan Anadolu'ya göç etmiş bir aileye mensuptur. Divanında elli yaşına gelmesi dolayısıyla yazmış olduğu tarih manzumesinde düştüğü tarihten hareketle 1778 yılında doğmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Şair döneminde farklı görevlerde bulunan bazı paşaların hizmetinde bulunmuştur. Rif'at Efendi'nin çeşitli mektuplardan oluşan münşeât ve divanı aynı ciltte toplanarak Bulak matbaasında taş baskı tekniği ile basılmıştır. Şair 1831/32 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi üzerine ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelerek önce Tekirdağ'a yerleşmiştir. Fakat burada yaşadığı maddî sıkıntılar üzerine İstanbul'a taşınmıştır. Hayatı hakkında teferruatlı bilgi olmamakla birlikte bulunduğu görevlere bakıldığında, divanı ve münşeâtındaki bazı mektuplar incelendiğinde iyi bir eğitim aldığı, tasavvufa meyyal bir kişiliğe sahip olduğu kanaatine varılmaktadır. Divanla beraber aynı cilt içerisinde bulunan münşeâtındaki dönemin kanaat önderi diyebileceğimiz şahıslara yazdığı mektuplarından anlaşılacağı üzere tasavvuf çevreleriyle irtibatlıdır. Ayrıca mektupları yanında divanındaki çağdaşı olan şahıslar hakkında yazdığı kasideler ve düştüğü tarihler devlet ricaliyle de yakın olduğunu düşündürmektedir (Uzun, 2013, 2-5).

Rif'at Efendi genel olarak âşıkane gazeller yazmakla beraber tasavvufî remizlere yer verdiği gazeller de kaleme almıştır. Aşağıdaki örnekler Rif'at Efendi'nin kişiliği, anlayışı hakkında fikir vermektedir.

Oğlu Musa Safvetî için yazdığı Mahlas-namede şairlik yolundaki evladına yaptığı öğütlerden edep ve ahlâk sahibi bir kişi olmasını, inanç ve amellerinin Kur'ân ve sünnete uygun olmasını öğütlemetedir.

'Amelde i'tikâdında selîm ol

Kitâb ü sünnete uy müstakîm ol (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 49)

Yukarıdaki ifadelerde Rif'at Efendi'nin iyi bir sanatçı kişiliği yanında iyi bir insan ve Müslüman olmak gerektiği anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

Şair, ilme önem vermek, sanatı ve sanat eserlerini ilimle temellendirmek gerektiği anlayışındadır.

Hemân tahsîl-i 'ilme himmet eyle

Ma'ârif kesbine pek dikkat eyle (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 48)

Yine şaire ait aşağıdaki beyitten hezeliyat ve hicivden hoşlanmadığı, gururdan ve iddialı tutumlardan kaçınmak gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır. Zira kibir yanında başkalarını hor görme, aşağılama dinen ve ahlâken yasaklanmış davranışlardır.

Hazer kıl el-hazer hezl ü hecâdan

Gurûr u iddi'âdan i'tinâdan (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 49)

Yukarıdaki ifadeler Rif'at Efendi'nin inançlı, ilkeli, sağlam bir karaktere sahip, edep ve ahlâklı olmaya önem verdiği bir şair olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.

“Bütün zevkleri bıçak gibi kesen ölümü çokça hatırlayın!” (Tirmizî, *Zühd*, 4). Hadis-i şerifi mucibince şair Ebubekir Rif’at Efendi okuyucuya, dolayısıyla insanlara ölümü hatırlatmak düşüncesindedir. Halk ölümü, ölüm sonrası hayatından gafil bir şekilde türlü kötülükler, günahlar, dinen yasaklanmış fiiller işlemektedir. Şair, insanoğlunu bekleyen hakikati hatırlatmak suretiyle onları kötülüklerden alıkoymak ister. Ancak, doğrudan bir vaiz edasıyla yapılacak hatırlatma etkili olmayacaktır. Şair, sözünü tesirli kılma ümidiyle ölüm hakikatini bir temsille ifade etme gayretindedir.

Çalışmamıza konu olan mesneviler müstakil eser olmayıp şairin divanında *Nazm-ı Rü’yâ* ve *Ta’birân-ı Rü’yâ* başlıklarıyla yer almaktadır.

Rif’at Efendi, mesnevi nazım şekliyle Müf te ‘i lün / Müf te ‘i lün / Fâ ‘i lün vezniyle yazmış olduğu manzumeye bir tasvirle başlamaktadır. Şair, sıcak yatağında huzurlu bir uyku çektiği gece, rüyasında kendisini ölüm döşeginde, can çekişmekte iken görür. Bedeni yatağında bitkin bir şekilde hareketsiz yatmış vaziyette durmaktadır. Dostları etrafında toplanmış, son yolculuğunda yalnız bırakmamak için başucunda toplanmışlar; hüznü, kederli gözlerle sevdikleri şahsın akıbetini beklemektedirler. Oğlu Mustafa da son nefesinde babasının yanında olmak isteğiyle sol ayağının karşısında durmaktadır. Şair oğluna, daima ilim tahsiline çalışmasını, Allah’ın hükümlerine uymasını, Allah’ın razı olduğu emirler üzere hareket etmesini nasihat ve vasiyet eder.

Okuyucunun zihninde resmedilmeye çalışılan sahne, her faninin son nefesinde yaşadığı sahnedir. O anda kişinin ailesi, dostları, sevenleri hüznü gözyaşı dökerler. Ölüm döşegindeki kişi de sevdiklerinden, gönül verdiği, sıkı sıkıya bağlandığı dünya hayatından el etek çekmenin hüznü, akıbetini bilmediği bir âleme gidiyor olmanın korkusu ve endişesi içindedir. Şair, okuyucuya bu duyguları hissettirmeye çalışmaktadır.

Rüya, uyku esnasında insan zihninde beliren görüntülerdir, diğer bir karşılığı “düş” tür. İnsan fizyolojisinin doğal bir ihtiyacı ve sonucudur. Ancak insanoğlu rüyalara farklı anlamlar yüklemiş, rüya tabiri kavramını geliştirerek uykuda görülen rüyalardan anlamlar ve çeşitli sonuçlar çıkarma yoluna gitmiştir.

İslam inancının temelini oluşturan Kur’ân’da, Hz.İbrahim’in gördüğü rüyanın gerçekleşmiş olmasına (es-Sâffât 37/104-105), Mısır hükümdarının gördüğü rüyayı Yûsuf peygamberin tabir etmesine (Yûsuf 12/4-5, 43, 100), Hz.Muhammed’in gördüğü rüyanın doğru çıktığının bildirilmesine (el-Feth 48/27) değinilmektedir. Kur’an’da çeşitli vesilelerle rüyanın insan hayatındaki önemine vurgu yapılmıştır.

Hz. Muhammed’e ilk vahiy, salih rüya şeklinde gelmiş ve bu altı ay kadar devam etmiştir. Peygamber’in sabah namazından sonra beraberindekilere, içlerinde rüya gören olup olmadığını sorduğu ve rüyaları tabir ettiği aktarılmaktadır (Buhârî, *Tabir*, 47). Peygamber’in kendi gördüğü rüyaları anlattığı, tabirini yaptığı veya sahabeden birine tabir ettirdiği şeklinde rivayetler de bulunmaktadır (Ebû Dâvûd, *Salât*, 28; İbn Mâce, *Ezân*, 1); (Çelebi, 2008, 306-309).

Dinî ve tasavvufî açıdan çeşitli şekillerde ifade edilen ve anlaşılabilir rüya konusu teferruatlı bir konudur. Rif’at Efendi’nin ölüm konusunu neden rüya temsili ile anlattığı hususunda fikir vermesi açısından burada kısaca değinilmiştir.

Metinde şairin gerçekten görmüş olduğu bir rüya üzerinden hareketle mi yoksa kurguladığı bir rüyaya mı dayanarak ölüm konusundaki hislerini anlattığı yönünde bir çıkarımda bulunmak zordur. Ancak ifadelerden anlaşılabilir, şairin ölüm karşısında duyduğu doğal ve samimi düşüncelerini ve hislerini anlattığıdır. Şair metinde okuyucuyu korkutmadan, ölümün soğukluğu ile yüzleştirip ürpertmeden rüya rehabetinde; buna karşılık ölüm hakikatini perdelemeden, başka sembollerle bezemeden ahiret yolculuğunu tasvire çalışmıştır.

Rif'at Efendi rüyasında büyük bir teslimiyetle, kesin bir inanmışlıkla kendini ölüme hazır hissetmektedir. Kendini, elbiselerinden soyunmuş, yalnız başına öylece kalakalmış olarak düşünür. Elini yorganın altına çekip (kimse görmeden) elbiselerini çıkarır, üzerinde sadece iç gömleği kalır. (Utanarak) ölüm anında üzerine örtmek üzere hırkayı eline alır, çıplak kalan yerlerini örter.

İnsanın canı çekildiğinde insan vücudu, hayret verici bir hâl alır, kaskatı olmuş eller ve ayaklar birer çengel olur. Bu yüzden dostları elbiselerini çıkarırken eziyet çekmesin diye kendi elbiselerini söküp çıkarır da kınından çıkmış yalın kılıç gibi kalır.

Şair biliyor ki ölüm durumunda insan esvaplarından soyulacak, gasil işleminden sonra kefenlenip daha sonra da defnedilecektir. Bu uygulamalara hazırlanmak amacıyla elbiselerini çıkarmaya çalışır. Bir yandan da çıplak kalmak onu utandırır. İç gömleğiyle çıplak bedenini örtmek çabasındadır. Bir yönüyle de şair, insanlara ölüm anında karşılaşılabilecekleri durumları hatırlatmak istegindedir.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir durum da ölüm döşeğindeki kişinin utanmasıdır. İnsan çıplak vaziyette kullardan utanır. Günahkâr gidişiyle de Allah'tan hicap eder. Şair, vaziyetinin ne olduğunu bilmediğinden işlediği cürümlerle O'nun huzuruna çıkmaktan mahcubiyet duyar. Şairin Allah'tan günahlarını örtmesini umduğunu da düşünebiliriz.

Rif'at Efendi, bedenden tecrit olmuş ruhuyla kendi cansız bedenini temaşa etmektedir. Ölüm döşeğindeki hâline taaccüp etmekle, inanmamakla beraber artık her şeyiyle ölümü kabullenmiştir, hiç üzüntü duymamaktadır. Ne var ki koltuk altı ve kasık kıllarını almayı ihmal etmiştir. Şair, çıplak kalışı yanında bu durumdan dolayı da mahcup olur ve çok üzülür. İçinde bulunduğu utanç verici sıkıntılı durumdan kurtulmak, mahcubiyet duyduğu bu vaziyete çare bulmak için çok çabalar.

Ecel insanın yakasını tutunca artık ondan kurtuluş yoktur. Her ne kadar ecel teslimiyetle karşılanırsa da acı verici bir durumdur. Ayrıca canın çekilip alınması dayanılmaz bir durum; can verme anının şiddeti ölüm döşeğinde yatan insana aman vermez. En zoru da dostlardan, sevdiklerinden ayrılmaktır. Gönül ayrılmak istemez. Zira dostların sohbeti her zaman özlenir, hâlbuki şairin dostlarıyla konuşacağı daha pek çok mevzu kalmıştır. Heyhat ki ölüm gelip çatmıştır ve bir saniye de olsa sevdikleriyle kucaklaşıp vedalaşmasına, son sözünü söylemesine, işlerini toparlamasına fırsat vermez. Durum böyle vahamet arz ederken gidilecek âlemin belirsizliği, yaşanacak akıbet kişinin korkularını, endişelerini ziyadeleştirir. Kişi bu ruh hâliyle terk-i dünya eder.

Dünya hayatına bağlayan bunca mazerete rağmen işin sonu Allah'ın rahmetine dönüktür. Hiçbir mazeret ölümü engellemeye, ertelemeye sebep değildir. Cenazeyi yıkayacak olan kişinin, şairin ayıbına, kusuruna bakmayacağı temennisiyle şair sözü tamamına erdirir.

Ölüm teması edebiyatımızda genelde doğrudan, olduğu gibi değil de okuyucuya hissettirilerek, sezdirilerek verilmeye çalışılır. Rif'at Efendi ise, ölüm karşısındaki hislerini dile getirdiği bu manzumede, felsefi ya da tasavvufî derinliğe inmeden sıradan bir insanın algısıyla, ölmek üzere olduğunu hisseden kişinin durumunu doğal haliyle ifadeye çalışmıştır. Sevdiklerinden, dostlarından ayrılacak olmanın hüznünü, tamamlanamadan yarım kalmış işlerin insan ruhuna vermiş olduğu rahatsızlığı yansıtmıştır. Sadece kefene sarılı vaziyetteki çıplak bedeninin ayıplarıyla, kusurlarıyla gassal tarafından görülmesinin verdiği mahcubiyet duygusu içerisindedir. Şair böylece ölüm gerçeğini, ruhunu teslim etmenin zorluğunu, içinde bulunulan hâlin insana yaşatacağı mahcubiyeti vurgulamaya çalışmıştır.

Son nefesini verme anının rüyada görülmesi, olayı doğallıktan çıkarmakta kurgu olduğu hissi uyandırmaktadır. İşin içinde bazı semboller, birtakım mesajlar aranmasına sebep olmaktadır. Şair, görmüş

olduğu rüyayı hayra yorar, fakat durum merakını uyandırır. Gördüğü düşün taşıdığı işaretlerin manasını anlamak maksadıyla gönül ehli birine tabir ettirir.

Nazm-ı Rü'yâ mesnevisiyle aynı vezinde yazılmış olan *Tabîrân-ı Rü'yâ* mesnevisinde şair bir gönül ehline gördüğü rüyanın yorumunu yaptırır. Belki de şairin maksadı anlattıklarının okuyucuda bırakacağı etkiyi artırmak, fikirlerini gönül ehli bir zatın lisanından söyleterek teyit etmek veya sözlerinin tesirini artırmak ya da ölüm düşüncesi karşısında duyduğu üzüntüsünü, korkularını, endişelerini izaleye ve kendini teselliye çalışmaktır.

Gönül ehli, ölümün erbabı için bir hediye olduğunu, geçici olan bu dünya hayatını terk etmenin bir ayrıcalık olduğunu ifade eder. Ölüm isteği, Allah'a ulaştıracak yoldur. Zaten dünya hayatı bir gurbet âlemi değil midir? Gurbetten ayrılmanın mutlak sevgiliye yani Allah'a ulaşmanın yolu beden varlığından soyunup mücerret ruh olarak kalmaktır.

Rüyada görülen elbiselerin çıkarılması, üryan bir şekilde kalınması, mâsivâdan (madde âleminde) tecerrüdün ifadesidir; kesret âleminde vahdeti ifade eder. Önemli olan ölüm gelip çatmadan, dünya hayatında şehvî ve nefsanî heveslerden vazgeçmektir.

İnsanoğlunu dünya hayatına bağlayan şey, dünya zevkleri, eğlenceleri; zenginlik, mal-mülk, mevki-makam hırsıdır. Bu saydığımız hususlar insanın nefsinden neşet eden arzulardır ve bu arzuların hududu yoktur. Kişi dünya hayatı boyunca nefsin arzularını yerine getirmek için çabalar. Dünya üzerindeki pek çok cürmün, zulmün, suçun ve günahın temelinde de bu mücadele sırasında ortaya çıkan tutumlar yer almaktadır. Oysaki dünya hayatı geçicidir, bin türlü bedel ödeyerek elde edilen zenginlikler dünyada kalır. İnsanoğlunu dünya hayatında mutsuz eden iki durum vardır. Birincisi, zevkusefanın sınırının olmaması, mevki-makam ve zenginlik peşinde mücadele verirken çektiği meşakkatler; diğeri de bunca emek verdiği zenginliği bırakmak mecburiyetinde kalması ve son arzusuna ulaşamamasıdır. Bu nedenle dünya hayatında ve ahiret âleminde saadete ulaşmak isteyen, nefsin arzularını dizginlemeli ve dünya hayatına olan sevgisini azaltmalıdır.

Rüyada görülen can çekişme hâli, son nefesini teslim etme ise huzurun kaynağı demektir; beden ise ödünç alınmış, zamanı gelince iade edilecek olan gırtlak gibidir. Emanet gırtlak sahibine iade edildiğinde nefes alacak, canlıyı hayata bağlayacak irtibat gitmiş olacaktır. Elbiseler yani madde ise Allah'a, mutlak sevgiliye kavuşmada büyük bir engeldir. Kim ki örtülerini yırtarsa, kaldırırsa; yani dünya zevklerinden ve hırslarından uzaklaşırsa; onun yolu yegâne sevgili olan Allah'a kavuşur.

İnsanoğlu için en zor şey son nefesini verme, ruhunu teslim etme anıdır. Hâlbuki o an fâni âlemden, dağdağa ve çekişme ile geçen dünya hayatından baki olan ahiret yurduna geçiştir. Dünyada ahiret âlemine hazırlığını yapmış kişi için huzura yapılan yolculuktur. Ruh, mücerrettir, öte âleme geçecek olan odur. Beden ise dünyaya aittir ve dünyada kalacaktır. Ruh, bedenden kurtulmadıkça yükseliş gerçekleşemez. Kişi de dünyaya olan sevgi bağına kesmezse Allah'a yönelme arzusunu taşıyamaz, Allah'a yönelme arzusunu taşıyamazsa da O'na yükselemez. Bu nedenle dünya ile olan sevgi ve madde alakasından kurtulmak önemlidir.

Gönül dağdağası olarak nitelenen dedikodu ise dünya sevgisine işarettir. Fani olan dünya sevgisi de gönül bağlanacak iş değildir. Dünya sevgisinin varlığı-yokluğu insan zihnini meşgul etmemelidir. Dünya hayatına olan sevgi bağı, insanı bağlasa da şüphesiz gerçekte Allah'ı seven, O'na kavuşma arzusu taşıyan için Allah, dünya hayatından, dünya alakasından kurtulmayı kolaylaştırır.

Bilge, şaire son nefesini verme anını ölmek, yok olmak, anlamsız bir hayat sürdükten sonra adi bir toprak olmak zannetmemesini; bir akarsuyun çeşitli mecralarda aktıktan sonra deryaya ulaşması gibi vuslata ermek, sonsuz hayata kavuşmak olduğunu ifade etmektedir.

Unutma ki Allah'ın sevgili kullarına yakın olursan, onların lütfuyla maksadına kavuşursun; ifadeleriyle bilge kişi şaire, menzile varmak için kişinin kimlerle yol tuttuğunun da önemli olduğunu hatırlatır. Gönül ehli insanlarla sohbet arkadaşı olmak, gerçek mürşitlerin rehberliğinde yol almak gerekir. Dostların son nefeste yanında olmaları, başucunda toplanmaları bunun işaretidir.

Kişi varlık âleminin sırrını anlar, ebedî olanla geçici olanı idrak ederek mutlak olan Allah'ın varlığını kabul eder ve O'na yönelirse dünya hayatını da kıymetlendirmiş olur. Ebedî olanın (Allah'ın) himmeti kişiye eriştiğinde fâni dünyada beka bulur.

Şair, rüyanın tabir edildiği manzumede gönül ehlinden, rüya manzumesinde gördüklerinin birer sembol ve işaret olduğunu; ölüm gerçeğinin görünen kısmı ve görünmeyen kısmının olduğunu anlar. Zahiren içinde bulunulan hâl insana ürküntü verse de, üzse de gerçekte ebedî yeni bir hayata açılan kapı olması yönüyle durumun teslimiyetle karşılanması gerektiği hakikatini kavrar ve huzur bulur.

Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi her iki mesnevide ölüm düşüncesini rüya ve rüyanın yorumlanması şeklinde açıklamaya çalışır. Evvela gördüğü rüya çerçevesinde ölüm gerçeğini hatırlatırken, can verme anında insanın içinde bulunduğu ruh halini tasvir eder. Tabir bölümünde ise rüyadaki durumların sembolik anlamlarına yer verir.

5.1. *Nazm-ı Rû'ya* (Rif'at Efendi, 1838, 6-7)

1	Vâkı'ada hayr ola 'abd-i fakîr Seyr iderim bir gice emr-i hafîr	<i>Hayrola (Allah hayra tebdil ede), bu aciz kul bir gece o yüce emri (ölümü) gözlediğime dair rüya gördüm.</i>
2	İtmek için rahmet-i Hakka sefer Kendimi olmuş görürüm muhtazır	<i>Kendimi Allah'ın rahmetine sefer etmek üzere can çekişmekte olduğumu gördüm.</i>
3	Bisterim üstünde uzanmış tenim Dostlarım yanıma gelmiş benim	<i>Vücudum yatağımın üzerinde uzanmış, dostlarım da yanıma gelmişler.</i>
4	Ayağım ucunda olub müstakar Her birisi hâlîme eyler nazar	<i>Ayakucumda sıralanmış vaziyette her biri hâlîme bakar.</i>
5	Sol ayağım karşısını itdi câ Kût-ı fu'âdım püserim Mustafâ	<i>Gönlümün gıdası olan oğlum Mustafa sol ayağım karşısında durup</i>
6	Nush ve vasiyyet iderek ben ana Söylüyorum 'ilme çalış dâ'imâ	<i>Ben ona daima ilim tahsiline çalışmasını nasihat ve vasiyet ediyorum.</i>
7	Hükm-i şeri'atle mukîm ol müdâm Emr-i rızâ-yı hakla kıl devâm	<i>Daima Allah'ın hükümlerine uymasını, Allah'ın razı olduğu emirler üzere olmasını (nasihat ediyorum)</i>

- 8 Mevti teyakkunla tehî-i künân
Sevbimi tecrîdî düşündüm hemân
Ölüme kesin iman etmiş olarak kendimi yalnız kalmış vaziyette elbiselerimden soyunmuş olarak düşündüm.
- 9 Zîr-i lihâfime çekub destimi
Gizlice tecrîd iderim üstümi
Elimi yorganın altına çekip elbiselerimi gizlice çıkarırım.
- 10 Cümle siyâbum çıkarup öyle ben
Kaldı tenüm üzre fakat pîrehen
Bütün giysilerimi öylesine çıkardım, üzerimde sadece iç gömleğim kaldı.
- 11 Âtîde nez' ile alub destime
Hırkayı setr itmek için üstüme
Gelecekte ölüm anının can çekişme telaşıyla üstüme örtmek için hırkayı elime aldım.
- 12 Sîneme zânûya gelince hemân
Anı dahî setr ideyurum nihân
Göğsüme, dizlerime gelince hemen onları da örtüyorum.
- 13 Cân gidicek cisme 'aceb hâl olur
Dest ile pâ her biri çengâl olur
Can gittiğinde vücuda insanı hayrete düşüren bir hâl olur da el ve ayakların her biri çengel olur.
- 14 Sevbimi nez' itmede ehl-i hubâb
Çekmeye tâ kim ta' b ü ıztırâb
Dostlarım acı ve ıstırap çekmesin diye elbisemi söküp çıkarırım.
- 15 Anın için eyler imişim temâm
Cismimi tecrîd misâl-i hüsâm
Bu yüzden (kınından çıkan) kılıç misali bedenimi tamamen elbiselerden tecrit edermişim.
- 16 Sanur iken kalmadı kılca keder
Netf-i ıbt müddeti geçmiş meger
Kıl kadar üzüntü, endişe kalmadı derken koltuk altı kıllarını alma zamanı geçmiş.
- 17 'Ânede hem eylemişim gafleti
Geçmiş anın dahî biraz müddeti
Kasık kıllarını almada gaflet etmişim, onun da biraz müddeti geçmiş.
- 18 İtdi bu mekrûh gönülden güzer
Hâtır-ı mahzûnuma virdi keder
Bu mekruh durum gönlümden geçti de mahzun gönlüme keder verdi.
- 19 Oldı dile bu da büyük hâtıra
Dağdağalar virdi o dem hâtıra
Bu gönlüme büyük bir hatıra oldu da o an gönlüme beyhude bir telaş verdi.
- 20 Virdi ta' b gönlüme bu ıztırâb
Bu ıstırap gönlüme acı verdi, (bu ıstırapı)

- İtdim anın def'i için pîç-tâb *defetmek için çok sıkıntı çektim.*
- 21 İtdi o hâlimde beni dil-hırâş *O hâlimde beni acınacak duruma düşürdüğünü*
Çâresine eyleye gördüm telâş *(içinde bulunduğum vaziyete) çare bulmak için*
telaşlandığımı gördüm.
- 22 Lîk ecel dest be-girîbân imiş *Lakin ecelin eli yakada, ölüm zaferi cana sıkıntı*
Zafer-i meniye şiken-i cân imiş *veren bir durum imiş.*
- 23 Virmez imiş 'abd-i fakîre emân *Canın alınmasının (ölüm)dayanılmaz şiddeti bu*
Şiddet-i tâkat-şiken nez'-i cân *zavallıya aman vermez.*
- 24 Toymaz imiş rû'yet-i ahbâba göz *Dostları görmeye göz doymazmış, meğer*
Kalmış imiş söyleyecek ba'zı söz *konuşulacak bazı sözler kalmış imiş.*
- 25 Def'-i ehibbâyı gönül kıymamış *Dostları uzaklaştırmaya gönül elvermemiş, kıysa*
Kıysa dahî tengî-i vakt uymamış *da vaktin darlığı uygun düşmemiş.*
- 26 Ma'zeret-i hâl ile encâm-ı kâr *Bütün bu mazeretlere rağmen işin sonu Allah'ın*
Rahmet-i Mevlâya kılınmış sipâr *rahmetine feda kılınmış.*
- 27 Ta'ne-i gassâl için itmem keder *Yıkayıcının kınamasına üzülmem, zira insansa*
Âdem ise 'aybıma itmez nazar *ayıbıma bakmaz.*
- 28 Tesliyet-i hâtır olub bu me'âl *Bu düşünce gönül tesellisi oldu da kalem böylece*
Yazdı kalem böylece tammü'l-mekâl *sözü tamama erdirdi.*

5.2. *Ta'birân-ı Rû'ya* (Rif'at Efendi, 1838, 7-8)

- 1 Vâk'ayı 'arz ile itdim su'âl *Durumu (gördüğüm rüyayı) bir gönül ehline*
Eyledi ta'bîrini bir ehl-i hâl *sordum, o da (rüyamın) tabirini yaptı.*
- 2 Mevt ki erbâbı için tuhferdir *Ölüm erbabı için bir hediyedir, arzu edene fani*
Terk-i fenâ matlabına nuhbedir *dünyayı terk (ise) seçkin bir durumdur.*
- 3 Mevt irâdı ki husûsiyle ol *Ölüm isteği, yüce maksada (Allah'a ulaşmaya)*
Maksad-ı aksâya olur toğrı yol *(götüren) doğru yol olur.*
- 4 Nez'-i siyâb mahz-ı tecerrüddür *Elbiselerin çıkarılması (maddeden) tecerrüdün*

- ‘Âlem-i kesretde tevehhüddürür *ifadesidir, kesret âleminde Allah’ı birlemedir.*
- 5 Mevt ki Hak vire anı kabl-ı mevt *Ölüm ki Allah onu ölmeden önce vere, dünya*
Mahv olub ol yerde kamu harf u *hayatında bütün harf ve sesler yok ola.*
savt
- 6 ‘Ayn-ı huzûr dimedurur ihtizâr *Can çekişme hâli huzurun kaynağı demektir;*
Varlık olmuş haceb-i müste‘âr *varlık ise ödünç gırtlak (gibi) olmuş.*
- 7 Oldı celâbîb-i beden hâ’ile *Beden elbiseleri engeli ise sevgiliye*
Vuslat-ı cânâne büyük gâ’ile *kavuşmada büyük bir sıkıntıdır).*
- 8 Şakk-ı hicâb eyleyecek bir kulı *Bir kul örtülerini yırtarsa, kaldırırsa onun yolu*
Vuslat-ı Mevlâya irişür yolu *Allah’a kavuşur.*
- 9 Dağdağa-i hâtır olan kâl ü kıl *Gönül dağdağası olan dedikodu dünya*
Kılca cihân meyline olmuş delîl *sevgisine delildir.*
- 10 Ol da gönül bağlayacak iş degil *O da gönül bağlanacak iş değil, varlığı*
Varlığı yokluğu da teşvîş degil *yokluğu insan zihnini karıştıracak bir durum*
değil.
- 11 Ânı da Mevlâ geçirür itme şek *Dünyanı eteği yapışsa da, (dünya hayatını terk*
Dâmen-i yir ana yapışınca pek *etmek istemesen de) Allah onu da geçirir*
şüphe etme.
- 12 Sanma bu keyfiyeti ölmekdürür *Bu durumu ölmek zannetme, belki vuslat*
Belki yemm-i vasla gömülmekdürür *denizine gömülmektir.*
- 13 Lutf-ı ‘azîzân ile sen bilmiş ol *Sen bilmiş ol ki aziz olanların lütfuyla yüce*
Maksad-ı aksâya bulursun vüsûl *maksada kavuşma imkânı bulursun.*
- 14 Himmet-i hâlid irişince sana *Ebedî olanın (Allah’ın)himmeti sana*
Mülk-i fenâ içre bulursun bekâ *eriştiğinde fani dünyada beka bulursun.*
- 15 Rif’ata oldur dü serâ devleti *(Allah’ın) himmetinin Rif’at’ın üstüne hazır*
Üstüne tek hâzır ola himmeti *olması; onun için iki cihan saadetidir.*

6. Sonuç

Canlı varlıkları bekleyen bir realite, bir son olan ölüm, insanlık tarihi boyunca insanoğlu için de anlaşılması, kavranması, anlamlandırılması hatta çözülmesi gereken bir mesele olmuştur. Dinî inanç ve anlayışlar, felsefi düşünceler ölüm mefhumuna çeşitli şekillerde açıklama ve yorumlar getirmişlerdir. İnsanoğlu için varlık kadar önem arz eden ölüm olgusu, onun his ve düşünce dünyasında birtakım kavrama biçimlerine, algılara sebep olmuş, bu kavramalar ve algılar sözlü ya da yazılı olarak edebî metinlere yansıtılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi de ölüm hakikatini kendi kavrayış çerçevesinde *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'birân-ı Rû'yâ* mesnevilerinde ifadeye çalışır. Şair, *Nazm-ı Rû'yâ* başlıklı mesnevide, gördüğü rüyadaki kendi ölüm anını, ölüm döşeğindeki durumunu tasvir eder. Ölüm döşeğinde sahip olduğu düşüncelerini; dünyadan ve sevdiklerinden ayrılmanın verdiği hüznün, öte âlemde kendisini bekleyen akıbetin verdiği korku ve endişe gibi duygularını anlatır. Metinde insanın ölüm döşeğindeki hâli samimi bir tarzda okuyucunun muhayyilesinde canlandırılır. *Ta'birân-ı Rû'yâ* mesnevisinde ise şair, rüyadaki durumu merak eder; merakını izale maksadıyla kalp gözü açık birinden rüyasını yorumlamasını ister. Böylece şair, ölüm hakikatinin görünmeyen yönünü izaha çalışır.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan vd. (1990). *Fuzûlî, Divan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arık, Durmuş. (2020). *Kavram Atlası/Dinler Tarihi I*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydın, Fuat. (2021). *Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*. 4. Baskı. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Beyatlı, Yahya Kemal. (1985). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: M.E.G.S. Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Bozyiğit, Esra. (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (2013). *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassar. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çelebi, İlyas. (2008). "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/306-309. İstanbul: TDV Yayınları.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1988). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Gürkan, Salime Leyla. (2007). "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/32-34. İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Mâce, Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. (2009). *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Âdil Mürşid vd. yy., Darü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin. (bt). *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri II*. haz. Nazif Öztürk. Vakıflar Dergisi.
- Karaman, Hayrettin vd. (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir – 1*. Cilt: 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kısakürek, Necip Fazıl. (bt). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

- Kur'an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meali-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>, (Erişim: 15.05.2023).
- Küçük, Sabahattin. (1994). *Bâkî, Divân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eşref Paşa, Mustafa. (1862). *Pâk-Divân-ı Eşrefü 'ş-Şu'arâ*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Okçu, Naci. (bt). *Şeyh Galib, Divan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Rif'at Efendi. (1838). *Münşeat ve Divan*, Kahire: Bulak Matbaası, (Milli Kütüphane, 06 Mil EHTA 1231).
- Sarıkçıoğlu, Ekrem. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Savran, Ömer. (2009). "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 4/2 170-188.
- Tatçı, Mustafa. (2005). *Yunus Emre Külliyyatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Topaloğlu, Bekir. (2007). "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/34-35. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, Adnan. (2013). "Kırımlı (Ebubekir) Rif'at Efendi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4.